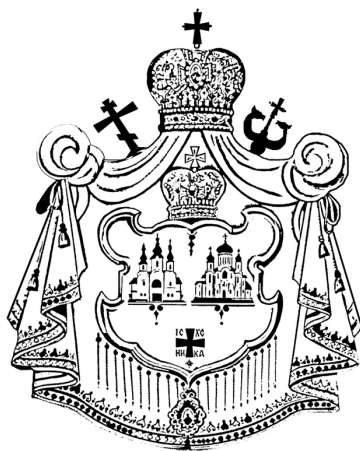

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

БОГОСЛОВСЬКО-ІСТОРИЧНОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО
ЦЕНТРУ ІМЕНІ
АРХІМАНДРИТА ВАСИЛІЯ (ПРОНІНА)

З благословення
Високопреосвященнішого Феодора,
архієпископа Мукачівського і Ужгородського

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
МУКАЧІВСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЄПАРХІЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

БОГОСЛОВСЬКО-ІСТОРИЧНОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО
ЦЕНТРУ ІМЕНІ
АРХІМАНДРИТА ВАСИЛІЯ (ПРОНІНА)

№4

Всеукраїнське державне видавництво

«Карпати»

2015

ББК 86.372
УДК 281.93
Н-34
ISBN 978-966-671-424-7

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
Наукові записки БІНДЦ імені архімандрита Василя (Проніна)
№4

Рекомендовано до друку на засіданні Ради БІНДЦ ім. архімандрита Василя (Проніна) Мукачівської єпарії УПЦ, протокол №9 від 21 грудня 2015 р.

Видавничий відділ
Мукачівської Православної єпархії

Редколегія:

Феодор (Мамасуєв) – *архієпископ Мукачівський і Ужгородський – голова редколегії*
Данилець Юрій – *кандидат історичних наук, PhD., доцент УжНУ, директор Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна), головний редактор*
Белякова Надія – *кандидат історичних наук, науковий співробітник Центру історії релігії і Церкви Інституту загальної історії РАН.*

Гук Олександр – *кандидат богослов'я, протоіерей, науковий співробітник огословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна).*

Міщанин Василь – *кандидат історичних наук, PhD., доцент УжНУ, науковий співробітник огословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна).*

Монич Олександр – *кандидат богослов'я, протоіерей, вчений секретар огословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна).*

Федака Сергій – *доктор історичних наук, професор УжНУ.*

Шкаровський Михайло – *доктор історичних наук, професор Санкт-Петербурзької духовної академії.*

Шаркань Василь – *кандидат філологічних наук, доцент УжНУ.*

Рецензенти:

Данилюк Д.Д., *доктор історичних наук, професор УжНУ.*

Федака С. Д., *доктор історичних наук, професор УжНУ.*

Відповідальний за випуск та упорядник:

Данилець Юрій – *кандидат історичних наук, PhD., доцент УжНУ, директор Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна), головний редактор.*

Відгуки та пропозиції просимо
надсилати за адресою:
Україна, 89600, м. Мукачево, вул. Єпархіальна, 12.
Тел./факс: (03131) 2-14-61; 2-15-15.
Моб.тел: 050-692-87-81, 050-186-53-23.
E-mail: jurijdanilec@rambler.ru

© Богословсько-історичний науково-дослідний центр
імені архімандрита Василя (Проніна)

© Автори статей

ЗМІСТ

I. ВСТУПНЕ СЛОВО

Архієпископ Мукачівський і Ужгородський Феодор (Мамасуєв)..... 12

II. МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ДО 1000-ЛІТТЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА НА АФОНІ «МАЛІЙ АФОН» – МОНАСТИРІ ТА ЧЕРНЕЦТВО НА ЗАКАРПАТТІ: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ» (МУКАЧЕВО, 3-4 ЖОВТНЯ 2015 Р.).

ОРГАНІЗАТОРИ КОНФЕРЕНЦІЇ.....15

ОНУФРІЙ, Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української Православної Церкви.

Вітальне слово до учасників конференції.....16

МАРК, МИТРОПОЛИТ ХУСТСЬКИЙ І ВІНОГРАДІВСЬКИЙ

Вітальне слово до учасників конференції.....18

ФЕОДОР, АРХІЄПІСКОП МУКАЧІВСЬКИЙ І УЖГОРОДСЬКИЙ

Вітальне слово до учасників конференції.....19

ИЕРЕМИЯ, СХИАРХИМАНДРИТ, Игумен Русского на Афоне Свято-Пантелеимонова Монастыря.

Приветственное послание участникам конференции.....21

САЛАЙ АНАТОЛІЙ, начальник відділу національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації.

Вітальне слово до учасників конференції.....28

АВГУСТИН (НИКИТИН), АРХИМАНДРИТ

Афон и Украина (Обзор церковно-литературных связей).....30

АЛЕКСИЙ (КОРСАК), ИЕРОМОНАХ

*Древнерусский монастырь на Афоне и преп. Антоний Киево-Печерский: к 1000-летию древнерусского монашества на Афоне.....*49

МАРІАН БЕНЗА, ПРОТОІЄРЕЙ

*Замойський синод 1720 р. – продовження процесу латинізації після Берестейської унії.....*64

РОМАН БЕРЕСТ

*Печерні пам'ятки середньовічного чернецтва Східної Галичини.....*86

ВОЛОДИМИР БОРЩЕВИЧ

*Корецький жіночий монастир у період хрущовської антицерковної кампанії: хроніка виживання.....*105

ВОЛОДИМИР БУРЕГА

*Чернеча спільнота святого Іова Почаївського в Ладомірово та її вплив на церковне життя російської еміграції у ХХ ст.....*119

ГАННА ВИШИВАНЮК

*Огляд трансформаційних процесів у церковно-конфесійній сфері західних областей України (1939-1945 рр.): особливості та загальні тенденції.....*136

АЛЕКСАНДР ГУК, ПРОТОІЄРЕЙ

*Историческая уникальность Афонского подвижничества.....*149

MIROSLAV HUMENSKY, IEREJ

*Svatyne monastiera sv. Jova Pocajevskoho v Ladamirove.....*154

СВІТЛАНА ГУМЕНЮК

*Афонська духовна традиція в культурно-релігійному досвіді острозького книжництва.....*160

ВОЛОДИМИР ГУЦУЛ

*Латинські впливи у візантійській іконографії воїнів-святих ХІІ-ХV ст.: мотиви озброєння та бойового спорядження.....*173

ЮРІЙ ДАНИЛЕЦЬ

*Нові джерела про історичні зв'язки Закарпаття та
Свято-Пантелеймонівського монастиря на Афоні.....*186

ВІТАЛІЙ ДЖЕЖЕЛА

*Вплив Афону на іконопис Закарпаття на початку ХХ ст.....*203

ДМИТРИЙ ЗУБОВ, ИРИНА СИЗОНЕНКО

*Из опыта издания каталогов архивного наследия Росикона.....*209

ТАТЬЯНА ИСАЧЕНКО

*Афон в зарисовках иеродиакона Московского Чудова монастыря Дамаскина (+ 1705).....*221

ОЛЕГ КАЗАК

*Иван Ладъжинский – лидер православного направления русинской эмиграции в США (1939–1944 гг.).....*232

ПЕТРО КИРИЧЕВСЬКИЙ, ПРОТОІЄРЕЙ, ГЕРОНТІЙ (ГАЛІЙ), ІГУМЕН

*Монастир свт. Іоанна Милостивого на Волині (І половина ХХ ст.).....*238

ВІКТОР КІЧЕРА

*Одноразовий облік радянською владою храмів православних громад Закарпаття (поч. 1960-х рр.).....*258

ЮРИЙ ЛАБЫНЦЕВ

*Волинский иеромонах-стихотворец Христофор (Сакович): служение начатое в Яблочинском Свято-Онуфриевском монастыре.....*271

ІГОР ЛІХТЕЙ

*Сазавський монастир і доля слов'янської богослужби в Чеській державі Пршемисловичів (ХІ ст.).....*282

PAVEL MAREK

Vladyka Gorazd (Pavlik) a Podkarpatska Rus.....300

МИХАЙЛО МІСЮК

Православні монастирі на території Підкарпатської Русі у 20-30-х рр. ХХ ст. (за документами Державного архіву Закарпатської області).....328

ВАСИЛЬ МІЩАНИН

Антирелігійна і атеїстична пропаганда на Закарпатті в постсталінське десятиліття.....339

ОЛЕКСАНДР МОНИЧ, ПРОТОІЄРЕЙ

Полемічне листування 1533-1534 рр. логофета короля Івана Запольї – Лацка із Моцешти з протом Афонської гори Гавриїлом.....362

ANDREJ NIKULIN, PROTOIEREJ

Základné východiská antropológie hesichazmu.....373

МИКОЛА ОЗЕРЯНСЬКИЙ

Печерні монастирі Середнього Подністров'я.....381

JERZY OSTARCZUK

Święci i święta cyklu minejnego w starym druku ewangeliarza pełnego (1707 roku) z drukarni Ławry Peczerskiej w Kijowie.....391

ЮРІЙ ОФІЦИНСЬКИЙ

Актуальні проблеми міжконфесійних відносин у сучасній Україні (за матеріалами газети «The New York Times»).....409

ОЛЕГ ПАТРИКЕЕВ

Афон и север Руси. История иконы Божией Матери «Коневская».....420

ПИМЕН (МАЦОЛА), ИЕРОМОНАХ

Грушевский Архангело-Михайловский монастырь: история и современность.....434

ŠTEFAN PRUŽINSKÝ, PROTOIEREJ

*Apolitical character of the church and its relationship to the state power in the tradition of the Orthodox Church.....*439

ВОЛОДИМИР РОМАН

*Подвижники Православної церкви на Закарпатті: уродженці с. Осій Іршавського району.....*452

АНДРІЙ СВІТЛИНЕЦЬ

*Гермонах Гермоген (Скундзяк) – будівничий і захисник православ'я на Закарпатті.....*460

ДИМИТРИЙ СИДОР, ПРОТОИЕРЕЙ

*Влияние Афона на возрождение Православия и монашества в Закарпатье.....*481

ЕЛИСАВЕТА СТОЙЧЕВА

*Просветителски проекции на Преподобния Паусий Хилендарски.....*504

СЕРГЕЙ СУЛЯК

*Вклад митрополита Киприана в сохранение единства Русской православной церкви.....*513

ВІТАЛІЙ ТКАЧУК

*Декілька штрихів до відносин Київської митрополії з Іверським Афонським монастирем у XVIII ст.....*521

СЕРГІЙ ФЕДАКА

*Святі брати Угрини і їхнє місце в історії православного монашества.....*534

ОЛЕКСАНДР ФЕДЧУК, ПРОТОІЄРЕЙ

*Представники Закарпаття у Волинській духовній семінарії (1945-1964).....*546

ВОЛОДИМИР ФЕНИЧ

*Під юрисдикцією Константинопольського патріарха: ставропігійний монастир із правами патріаршого екзарха в Грушеві (1391) та його історія до першої спроби інкорпорації Мукачівським єпископом (1491).....*556

ФЕОДОСІЙ (ОЛЕНИЧ), АРХІМАНДРИТ

*Церковний одяг як вияв матеріальної та духовної культури суспільства.....*587

ХРИСТОФОР (ПУЛЕЦ), ЕМЕРИТНИЙ МИТРОПОЛИТ

*Святая гора Афон глазами Саввы Хиландарца.....*606

ALEXANDER SAP, PROTOJEREJ

*Starozákonný sudca Samson a jeho zasvätenie sa Bohu.....*612

МИХАИЛ ШКАРОВСКИЙ

*Связи афонского Свято-Пантелеимоновского монастыря с русскими и украинскими монастырями в XIX – начале XX веков.....*616

СЕРГЕЙ ШУМИЛО

*К вопросу настоятельства прп. Паусия Величковского в келье св. Константина и монастыре Симонопетра на Афоне (по архивным источникам).....*632

ЛАРИСА ЩАВИНСКАЯ

*Современное распространение произведений иеромонаха Христофора (Саковича) в православной народной среде Украины и сопредельных стран.....*644

ВАДИМ ЯКУНИН

Положение православной церкви на Украине в период фашистской оккупации 1941-1944 гг......658

ПРО АВТОРІВ......687

Василь Міщанин,
Ужгород

Антирелігійна і атеїстична пропаганда на Закарпатті в постсталінське десятиліття

Досліджувати історію церкви на Закарпатті в радянський період дозволялося лише з атеїстичних позицій, повсюдно вказуючи на її «реакційну роль». А дослідження історії церкви радянського часу вважалося майже безперспективним. Лише з падінням радянського режиму стало можливим об'єктивне дослідження історії церкви. У 1990-х рр. з'являється кілька публікацій з історії православної¹ та греко-католицької² церков. У 2000-х інтерес до дослідження історії церкви на Закарпатті радянського періоду посилюється. Його результатом став захист здобувачкою кафедри історії України Ужгородського національного університету О. Лешко кандидатської дисертації з історії протестантських громад на Закарпатті 1945-1991 рр.³. Відносини радянської влади з римо-католицькою церквою (1945-1955 рр.) проаналізовано в статті Л. Капітан⁴. В цих роботах, в основному, викладалася історія церкви, розглядалися державно-церковні відносини. Л. Капітан присвятила і один параграф своєї монографії «Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянізації краю, 1944-1964 рр.»⁵ питанню пропагандистського забезпечення ГКЦ на Закарпатті другої половини 1940-х рр. Вперше в ракурсі антирелігійної політики радянської влади щодо православної церкви 1950-1960-х рр. дослідив Ю. Данилець⁶.

¹ Гавриил (Кризина), игумен. Православная Церковь в Закарпатье (век XX). – К., 1999. – 198 с.

² Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / переклад з англ. Наталії Кочан, за редакцією Олега Турія / Богдан Боцюрків. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 268 с.

³ Лешко О.В. Протестантські громади Закарпаття 1945 - 1991 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.В. Лешко ; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2008. – 22 с.

⁴ Капітан Л.І. Антирелігійний курс влади щодо римо-католицької церкви у Закарпатті (1945-1955 рр.) / Л. І. Капітан // Український історичний журнал: Науковий журнал. – 2013. – № 5. – С. 157-168.

⁵ Капітан Л. Ліквідація Греко-католицької церкви у Закарпатті, 1945-1949 рр.: ідеолого-пропагандистська складова // Капітан Л.І. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянізації краю, 1944-1964 рр. / Лариса Іванівна Капітан. – К., 2013. – С. 362-388.

⁶ Данилець Ю. Реакція населення Закарпаття на антирелігійну політику на рубежі 1950-1960 гг. // Государство, общество, церковь в истории России XX-XXI веков. Материалы XIV Международ-

У статті 124 сталінської Конституції громадянам СРСР гарантувалося право на свободу совісті: «В целях обеспечения за гражданами свободы совести церковь в СССР отделена от государства и школа от церкви. Свобода отправления религиозных культов и свобода антирелигиозной пропаганды признается за всеми гражданами»⁷. Але насправді держава контролювала церкву, всіляко втручалася в її діяльність.

Чималу роль комуністи приділяли і питанню антирелігійної пропаганди. І хоча зав. відділом пропаганди і агітації Мукачівського райкому комуністичної партії П. Колінько вже у вересні 1954 р. заявив, що «більшість трудящих насправді давно вже перестала вірити в бога і ходить у церкву лише за звичкою»⁸, він же вказує на значний масив фактів, які суперечать цьому. Наприклад, в селі Н. Давидково відзначали свято пророка Іллі і в цей день в колгоспі ніхто не працював незважаючи на осінньо-польові роботи. Серед святкуючих ідейними партійцями були помічені й деякі місцеві комуністи та вчителі із сіл Мукачівського та Свалявського районів. «Торік у релігійні свята торговельні організації Мукачева підвозили до Мукачівського монастиря велику кількість продовольчих товарів і алкогольних напоїв. В цьому році тут поставили навіть спеціальний кіоск від продовольчого магазину № 28. Колгосп ім. Сталіна с. Ракошино продавав вино в селах Іванівці, Старе Давидкове. Вивезла ця артіль 250 літрів вина напередодні «Іллі пророка» і в село Драгиня. Так керівники цього колгоспу (голова Лендел і секретар первинної парторганізації Курило) фактично сприяли пияцтву і зриву сільськогосподарських робіт у дні релігійних свят»⁹, – висловлював своє невдоволення комуністичний пропагандист. Не думку П.Колінька Мукачівському райкому партії слід вжити рішучих заходів щодо покращення ідеологічної роботи та посилення атеїстичної пропаганди.

ной научной конференции (Иваново, 18-19 марта 2015 г.). – Иваново: Издательство «Ивановский государственный университет», 2015. – Часть 1. – С. 451- 458.; Данилець Ю. Радянська преса проти православного чернецтва та монастирів на Закарпатті (1950-1960 рр.) // PRAVOSLAVNY BIBLICKY ZBORNIK. Горлице. – II / 2015. – С. 136-149.

⁷ Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 г.).[Електоронний ресурс] // Режим доступу: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/chapter/10/#block_1010

⁸ Колінько П. Піднести рівень науково-атеїстичної пропаганди / П. Колінько // Закарпатська правда. – 1954. – 8 вересня. – С. 3.

⁹ Там само.

Інструментами в досягненні цієї мети мали стати культурно-освітні установи та сільська інтелігенція. Вже у жовтні цього ж року відзначалося, що «в культурно-просветительных учреждениях Мукачевского района за последнее время значительно улучшилась научно-естественная и атеистическая пропаганда. В сельских клубах организовываются тематические вечера, в библиотеках – выставки научно-естественной и атеистической литературы, стенды и фотомонтажи, показывающие реакционную сущность религии. В репертуаре многих сельских кружков художественной самодеятельности появились пьесы и стихотворения на антирелигиозные темы»¹⁰. В 47 селах району були прочитані лекції на теми: «Наука і релігія», «Марксизм-ленінізм і релігія» та ін. У всіх селах району демонструвалися «фільми, які розкривають релігійний дурман і мракобісся» «Праздник святого Иоргена», «Вселенная», «У истоков жизни».

Темою для передовиці «Широко развернуть научно-атеистическую пропаганду» опублікованій в газеті «Советское Закарпатье» став лист колгоспника сільськогосподарської артілі ім. Фрунзе Ю. Попадинця. В листі йдеться, що в селах Верхне Солотвино, Худльово, Антонівка Ужгородського району «есть клубы, библиотеки, есть школы, есть колхозная и партийная и комсомольская организации, есть больше десятка учителей, но все они устранились от борьбы с тьмой, с предрассудками, суевериями»¹¹. Приводом до такого відкритого доносу на односельчан стало те, що 2 серпня 1954 р. в день святого пропока Іллї в с. Верхне Солотвино зійшло багато народу, серед яких навіть були «комсомольцы и даже коммунисты», а в цей час «никто в поле не работал. Молотилка в колхозе стояла, скошенный хлеб не складировали, заготовкой кормов никто не занимался»¹².

Після подібних листів відповідними партійними органами було проведено перевірку стану атеїстичної пропаганди в усіх районах Закарпатської області. За незадовільну науково-атеїстичну пропаганду «на горіхи» дісталось обласному відділенню Товариства з поширення політичних та наукових знань, Міжгірському Будинку культури, клубу с. Дрисино Мукачівського району, а також обласному книжково-газетному видавництву.

На вересневому 1954 р. пленумі Ужгородського міського КП Украї-

¹⁰ Матола И. Улучшилась антирелигиозная пропаганда / И. Матола // Советское Закарпатье. – 1954. – 15 октября. – С. 2.

¹¹ Широко развернуть научно-атеистическую пропаганду // Советское Закарпатье. – 1954. – 4 августа. – С. 1.

¹² Там само.

ни також обговорювалося питання стану і шляхи поліпшення науково-атеїстичної пропаганди в межах міста. Відзначалося, що особливо погано поставлена антирелігійна пропаганда в Ужгородському винрадгоспі, де за 8 місяців невиходи на роботу в релігійні свята склали 3500 людиноднів. Приділялася увага на пленумі покращенню роботи агітколективів. Відзначалося, що в цій вправі є серйозні недоліки. В деяких парторганізаціях доручається проводити агітаційну роботу непідготовленим людям, «которые сами еще не освободились от предрассудков»¹³. Тут же наводився приклад, коли в обласній лікарні де працює десятки лікарів з вищою освітою політінформацію доручалося проводити бувшій монахині.

Виявлено було і прогалини в лекційній пропаганді. «Лекции на антирелигиозные темы читаются редко, в них недостаточно используется местный материал. – йшлося в інформації про пленум. – Резкой критике подверглась партийная организация Ужгородского университета за то, что она оказывает слабую помощь городской парторганизации в проведении антирелигиозной пропаганды. Отмечалось также, что мало интересных статей на антирелигиозные темы печатают областные газеты «Закарпатска правда» и «Советское Закарпатье»¹⁴.

Замість релігійних свят, за допомогою яких церква «підтримувала серед трудящих забобонні уявлення про «небесних покровителів» освячувала і закріплювала відсталість і темноту», комуністи вводили радянські свята. «Основна маса трудящих нашої країни, порвавши назавжди з релігією і відкинувши релігійні свята, визнає і справляє лише революційні свята: роковини Великого жовтня, 1 Травня – міжнародне свято трудящих, День конституції СРСР та інші»¹⁵, – писав доктор історичних наук І. Гуржій. Не випадково була опублікована 5 січня, напередодні святкування християнами східного обряду Різдва Христового (7 січня).

Великим більмом на оці для радянської влади залишався Мукачівський монастир. У газеті «Советское Закарпатье» за 21 липня 1959 р. була опублікована стаття С.Билиця «За монастирськими стінами»¹⁶. Антирелігійна спрямованість цієї статті відчувається вже із перших слів: «Белеют на Чернечьей горе возле Мукачева стены монастыря. С давних времен стоит

¹³ Усилить антирелигиозную пропаганду // Советское Закарпатье. – 1954. – 26 сентября. – С. 2.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Гуржій І. Релігійні свята та їх походження / І. Гуржій // Молодь Закарпаття. – 1955. – 5 січня. – С. 3.

¹⁶ Билинец С. За монастирськими стінами / С. Билинец // Советское Закарпатье. – 1959. – 21 июля. – С. 4.

здесь эта цитадель мракобесья...». Спочатку автор намагається подати коротку передісторію: монастир засновано в 1369 р., у XVII ст. єпископ Василій Тарасович для підготовки унії привів сюди монахів-василіан, а після унії звідси вийшли всі єпископи греко-католицької єпархії. Про василіан ХХ ст. С. Білинець пише що вони «космополиты-отщепенцы – люди без родины, без племени, самое острое и беспощадное орудие политических интриг Ватикана»¹⁷. Звинувачено було монастир і за великі земельні володіння – 600 гектарів землі, 70 гектарів лісу, та величезні виноградні плантації.

Описує автор і перші радянські роки в історії монастиря: «Когда в связи с распадом Мукачевской греко-католической епархии, это гнездо ликвидировали, то в его подвалах обнаружили солидные запасы анти-советской, белогвардейской, фашистской и националистической литературы, которую святые отцы из-под полы распространяли среди своих людей»¹⁸. Монастир було передано православним.

Але, як пише автор-атеїст, «монастир залишився монастирем». І хоча радянська влада значно урізала земельні володіння монастиря, православні монахині обвинувачувалися в тому, що вони її самі не обробляють, а наймають для цього робітників. Нова влада всіляко намагалася обмежити монастир в економічному плані. За словами дослідників цієї проблеми: «Головними прибутками монастиря в перші роки радянзації Закарпаття були садівництво і виноградарство, скотарство і продаж свічок»¹⁹. Саме це і стало приводом для наступного звинувачення. «По религиозным праздникам, – пише автор, особливо в день «девы Марии», монахини бойко торгуют винцом, хрестиками, иконками и свечками. Десятиграммовая свечка идет за рублик. Обзавелись они «сатанинской колесницею» – автомашиной, и зарабатывают с ее помощью солидные суммы. Одним словом по предприимчивости и стяжательству не уступают православные монахини неправославным предшественникам»²⁰. Як тут не згадати слова дослідника історії православної церкви на Закарпатті ігумена Гавриїла (Кризини):

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Міщанин В. Мукачівський Свято-Миколаївський монастир в 1948-1991 рр.: соціально-економічний розвиток / В. Міщанин, Ю. Данилець // Наукові Записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архимандрита Василя (Проніна). №2. – Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2013. – С. 83.

²⁰ Білинець С. За монастирськими стінами / С. Білинець // Советское Закарпатье. – 1959. – 21 июля. – С. 4.

«Надо сказать, что с установлением советской власти в Закарпатской области абсолютно все конфессии потеряли поддержку государства... Предлагая греко-католическим священникам принять Православие или вовсе оставить культовое служение, представители советской власти меньше всего думали о православной вере. Их цель состояла в том, чтобы парализовать Греко-католическую Церковь и, по возможности, внести разлад в Православную Церковь... А затем совершенно подавить и православие в СССР»²¹.

Це підтверджує і радянський атеїст: «В ногу з католицькою церквою йшли уніатська, православна і різні релігійні секти. Незважаючи на різні релігійні назви суть в них була одна: тримати трудовий народ в темряві і злиднях, нищити людей духовно, гальмувати революційний рух, роз'єднувати народи, служити панівним класам, глушити ріст свідомості народних мас»²².

На цей час монастир налічував 75 монахинь, деякі з яких вступили до обителі вже в часи радянської влади. З них 21 монахиня та послушниця перейшли із закритого владою монастиря в с. Іза Хустського району, 8 прибули із-за меж Закарпатської області. Приводом до оптимізму автора статті стало те що «за 1958 і 1959 годы вообще никто не вступил в монастырь»²³, і навіть дві монахині покинули обитель: одна виїхала на цілину й одружилася, а інша вступила до колгоспу. А тому головним завданням партійних, комсомольських та культосвітніх організацій автор статті вбачав у «повсеместно разъяснять верующим антинародную историю этого ошибочно почитаемого ими «святого места» и неблагоприятные дела его перешших обитательниц»²⁴.

На початку 1960-х рр. деякі лектори-атеїсти своїми негативними публікаціями про економічну діяльність Мукачівського монастиря і особисто ігумені Параскеви, ставили питання про закриття монастиря «жодна людина не виступила на захист «матері» Параскеви і її обителі. І не виступить, бо громадськість Мукачівщини вимагає закрити це кубло мракобісся»²⁵. І лише в наш час науковцями спростовано безпідставність подібних звинувачень²⁶.

²¹ Гавриил (Кризина), игумен. Православная Церковь в Закарпатье (век XX). – К., 1999. – С. 88-89.

²² Качій Ю. Релігія – запеклий ворог народу (Католицизм на Закарпатті в XVI-XV II ст.) / Ю. Качій // Закарпатська правда. – 1954. – 5 вересня. – С. 3.

²³ Билинец С. За монастырскими стенами / С. Билинец // Советское Закарпатье. – 1959. – 21 июля. – С. 4.

²⁴ Там само.

²⁵ Бойко С. «Свята обитель» Параскеви / С. Бойко // Закарпатська правда. – 1962. – 30 серпня. – С. 4.

²⁶ Данилець Ю.В. Сповідниця імені Христового. Життєвий шлях ігумені Параскеви (в схимі Ніни)

У статті С.Билинця «Молодежь должна это знать» разом із «розвінчанням» «националистических партий и их вооруженных банд, так называемых «русских националистов» – «чернорубашечников» (фенциковцев) и украинских националистов» – «сечевииков» (волошинцев)» дісталось й православним. «От униатских душпастьерей не отставали и их коллеги – православные попы, – пише автор, – особливо монахи, возглавляемые и направляемые русскими белоэмигрантами»²⁷. Критиці піддалися голова православного єпархіального управління Олексій (Кабалюк) та секретар управління Матвій (Вакаров) які в чехословацький період висловилися що «русская церковь в Карпатской Руси с коммунизмом никогда ничего общего не имела»²⁸. Критикувались також православне видання «Православный Карпатский вестник» та «Карпаторусский православный союз молодежи»²⁹.

Вся ця агітація мала сприйматися читачем без крихти сумнівів. Для цього пропагандисти «опиралися» на наукову основу. Прикладом може служити антирелігійна публікація директора Закарпатського краєзнавчого музею А.Бессардинського «Мовою документів і фактів»³⁰. Стосувалася вона «реакційної ролі» вже ліквідованої греко-католицької церкви до возз'єднання Закарпаття з УРСР. Схема публікації була класичною: вступ із обов'язковим посилання на «корифея науки» В.Леніна про реакційну діяльність духовенства, церков і монастирів, викривання «на основі документів» церковних податків і поборів, і «правильні» висновки – «Після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною церква тут була відокремлена від держави.... Однак шкідливий діяльності монастирів і церков на свідомість трудящих залишається і в наш час. Завдання партійних і радянських організацій, всієї громадськості нашої області полягає в тому, щоб своєчасно і до кінця викривати мракобісся, шкідливість забобонів, релігійних обрядів та звичаїв»³¹.

Використовували газетники і деякі друкарські хитрощі. Так, у газеті

(Прокоп) (30.04.1896 – 4.04.1967), настоятельки Липчанського та Мукачівського православних монастирів / Юрій Васильович Данилець // Ужгород: видавництво «ПП Мульти Арт», 2014. – С. 195-197.

²⁷ Билинец С. Молодежь должна это знать / С. Билинец // Советское Закарпатье. – 1959. – 2 августа. – С. 3.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Бессардинський А. Мовою документів і фактів / А. Бессардинський // Закарпатська правда. – 1954. – 25 серпня. – С. 2.

³¹ Там само.

«Закарпатська правда» за 22 грудня 1961 р. в рубриці «Розвінчаємо релігійний дурман» було поміщено статтю «Їхне обличчя»³² про спробу представників секти єговістів залучити до себе комсомольця, «студента, Івана С.». Стаття була зформатована таким чином, що у першу її колонку фактично була «врізана» інформація з Донецької області про монтаж скельного екскаватора «ЕКГ - 4» з фотографією, мовляв, бачите досягнення успіхи радянської промисловості, а нам приходить «розвінчувати релігійний дурман». Тут же розміщувалася стаття «Що являє собою поверхневий шар Місяця? Ця інформація також мала «підтвердити» читачу відсутність бога, адже радянська наука про все знає.

Подібний випадок описано і в статті С. Маркуца «Михайло не пішов до сектантів». Коли дев'ятикласник Тернівської школи Тячівського району Михайло Грежевенець, оброблений атеїстичною пропагандою, гостро відповів батькам-єговістам: «Ти помиляєшся тату, тебе заплутали при капіталістах, тоді час був такий, а для мене все тепер нове, радянський шлях широкий, і я тебе на цей раз не послухаю»³³. Михайло готувався до вступу в комсомол. «Часом не просто стати піонером чи одягнути червоний галстук, якщо в тебе батько єговіст. – продовжує автор статті. – Та діти досягають свого. Їм нерідко доводиться деякий час приховувати від батьків свою приналежність до піонерської організації, потай від батьків, уникаючи побоїв, ходити в кіно»³⁴. Приклади негативної поведінки вірників свідків Єгови стали предметом статті В. Поповича «Не вірте свідкам бога Єгови»³⁵.

Результатом спільної співпраці інструктора РК ЛКСМ С. Малаховського та спецкора «Молоді Закарпаття» Б. Чубара стала стаття в якій «розвінчувалися» суботники с. Олександрівка Хустського району³⁶.

В газеті «Советское Закарпатье» велася навіть рубрика: «Релігія – опіум для народу». Дописувачами цієї рубрики були ідеологи комуністичної партії, науковці-атеїсти, навіть колишні священики греко-католицької церкви. Прикладом такої атеїстичної пропаганди може служити стаття колишнього ігумена Ужгородського василіанського монастиря Ю.

³² Рішко М. Їхні обличчя / Микола Рішко // Закарпатська правда. – 1961. – 22 грудня. – С. 4.

³³ Маркуца С. Михайло не пішов до сектантів / С. Маркуца // Закарпатська правда. – 1960. – 17 березня. – С. 4.

³⁴ Там само.

³⁵ Попович В. Не вірте свідкам бога Єгови / Василь Попович // Закарпатська правда. – 1958. – 29 березня. – С. 3-4.

³⁶ Малаховський С. Мракобіси / С. Малаховський, Б. Чубар // Молодь Закарпаття. – 1961. – 30 червня. – С. 3.

Мересія «Что такое отпуста?»³⁷. Прочитавши її складається враження, що статтю писала людина, яка ніколи не служила церкві. До-речі, державне видавництво політичної літератури зібрало розповіді бувших віруючих, опубліковані в 1957-1958 роках в районних обласних і республіканських газетах та інших виданнях і випустило їх окремою книгою «Чому ми порвали з релігією». У збірці було розміщено 34 такі розповіді колишніх православних, католицьких вірників, п'ятидесятників, адвентистів сьомого дня (суботників), єговістів. Серед них і розповідь Ю. Мересія, бувшого греко-католицького монаха, а на цей час бухгалтера заводу «Іскра» Рахівського району «Как монастирь калечил мою жизнь»³⁸. Як відзначалося у передмові – книга дає великий матеріал для лекторів, пропагандистів і агітаторів у їх атеїстичній роботі.

15 березня 1958 р. у «Закарпатській правді» була надрукована стаття Богдана-Юлія Мересія «Як монастир калічив моє життя»³⁹. Вона викликала широкий резонанс, особливо серед колишніх греко-католицицьких вірників, які аж ніяк не могли повірити, що це написав їхній колишній духовний наставник. Тому навздогін ця ж газета 30 березня 1960 р. публікує наступну його статтю «Моя відповідь недовірливим». «Дійшло до мене, що деякі читачі не повірили, що це я писав, фальшиво пояснювали появу моєї статті. Одні говорили, що я її зовсім не писав, другі – ніби писав я під насиллям, треті, що все це зроблено без мене, тільки під моїм іменем. Послухайте, друзі мої. Щоб перекреслити всякі фальшиві коментарі, вирішив я ще раз заявити: ніхто ніколи не змушував мене ні писати, ні підписувати такої статті. Я сам добровільно написав і підписав її, керуючись своїм власним переконанням і волею», – писав Богдан-Юлій Мересій.

Але історія на цьому не закінчилася. Щоб остаточно переконати читача в правдивості слів Мересія «Закарпатська правда» публікує лист його «товариша по монастирському життю» В. Торбича, який аналізує своє релігійне життя і приходить до висновку: «Давайте ж відкинемо релігійний дурман і ще активніше включимося в боротьбу за те, щоб прискорити наближення світового комуністичного завтра»⁴⁰.

³⁷ Мересій Ю. Что такое отпуста? / Ю.Мересій // Советское Закарпатье. – 1959. – 23 июня. – С.4.

³⁸ Кочиш В. От религиозного мрака к свету жизни / В.Кочиш // Советское Закарпатье. – 1959. – 17 июля. – С. 4.

³⁹ Мересій Б. Як монастир калічив моє життя (записки колишнього ігумена) / Богдан Мересій // Закарпатська правда. – 1958. – 9 березня. .

⁴⁰ Торбич В. Давайте відкинемо релігійний дурман / Василь Андрійович Торбич // Закарпатська правда.

Невдовзі Мересій стає чи не головним пропагандистом атеїстичних вчень⁴¹. У своїй черговій публікації він пише: «Своїми бесідами я хочу допомогти віруючим зрозуміти, що бога немає, що його вигаданим іменем лише спекулюють релігійники»⁴². У 1960 р. Ю. Мересій видає свої спомини окремою книжкою⁴³.

Друкували комуністичні ідеологи й антирелігійні та атеїстичні листи колишніх православних монашок та священнослужителів. Наприклад, лист колишньої монашки Драгівського монастиря Пелагеї Вовчок під красномовною назвою «Как монастырь калечил мою жизнь», яка «нашла в себе силу воли порвать с монастырем, со своим заблуждением»⁴⁴. На контрастах, які мали переконати пересічного читача в правильності радянського способу життя, опубліковано і лист іншої, вже колишньої монашки, а в 1960 р. вже працівниці Хустської фетрофільцевої фабрики Марії Церкувник: «Насправді ж за товстими стінами монастирів криється непосильна рабська праця, справжнісіньке знуцання над честю і гідністю людини, лицемірство... Подумати тільки. Я, колишня монашка, вкладаю свій труд в продукцію, якою охоче користуються радянські люди всієї нашої великої Батьківщини, якою милуються відвідувачі міжнародних виставок і ярмарок»⁴⁵. Це ж можна сказати і про лист бувшого священника с. Тросник Виноградівського району опублікованого в рубриці «Розвіємо релігійний дурман!» – «Відрікаюсь від сану священника»⁴⁶. Ось лише один коротенький епізод із цього «каяття» колишнього священника, стиль якого нагадує радянського пропагандиста із багаторічним стажем: «І що б не робив святоша, йому все сходило з рук, єпархія і владика його завжди оправдовують, його вважають майже святим. Дуже шкодую, що я пізно зрозумів справж-

– 1958. – 13 квітня. – С. 3.

⁴¹ Мересій Ю. Кому «заповіді» допомагали, а кому заважали / Юлій Мересій // Закарпатська правда. – 1958. – 17 травня. – С. 3; Мересій Ю. Кому «заповіді» допомагали, а кому заважали / Юлій Мересій // Закарпатська правда. – 1958. – 30 травня. – С. 2.

⁴² Мересій Ю. Кому «заповіді» допомагали, а кому заважали / Юлій Мересій // Закарпатська правда. – 1958. – 17 травня. – С. 3.

⁴³ Мересій Ю. За брамою монастиря : [спогади] / Ю. Мересій. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 140 с.

⁴⁴ Вовчок П. Как монастырь калечил мою жизнь / Пелагея Вовчок // Советское Закарпатье. – 1959. – 18 июля. – С. 2.

⁴⁵ Церкувник М. Хай терном заростуть стежки монастирські / Марія Церкувник // Закарпатська правда. – 1960. – 24 липня. – С. 4.

⁴⁶ Глеба І. Відрікаюсь від сану священника / Іван Глеба // Закарпатська правда. – 1961. – 8 липня. – С. 3.

ню реакційну суть релігії, яка привчає людей до пасивності, гнітить їх розум, задурманює всякими вигадками про неіснуючого бога. Причиною цього було те, що я довго не читав наукової літератури»⁴⁷.

В подібному руслі Ю. Сухан описує нібито випадково підслухану розповідь священника зі Скотарського Михайла Бендаса в приміському потязі Мукачєво-Лавочне, який розчарувався в релігії. М.Бендас у своїй останній проповіді, як пише автор статті, сказав: «Розповім про все, що наболіло чесно і відверто, бо совість людини не дозволяє інакше. Він повернувся і показав на ікони:

– Бачите, я не боюся «божої кари» бо боги це вигадка людей...

23 роки я був священником, знаєте, що і народився в сім'ї священника. Батько, дід і прадід теж були священниками... В духовній академії нас вчили бути хитрими, як змії, і лагідними як голуби. Я став священником. І побачив, як служителі церкви обдурюють простаків...»⁴⁸. Лист-розвінчання опублікував і колишній священник Й.Попович⁴⁹. До антирелігійної пропаганди радянські агітатори залучали і колишніх монахів на цей час ліквідованої греко-католицької церкви⁵⁰.

Коли вичерпувалися вичерпувався місцевий матеріал у «прозорінні» колишніх священників, які порвали з церквою, обласна преса робила передруки з центральних республіканських газет. Наприклад, стаття П.Дарманського «Чому я порвав з релігією»⁵¹ передрук із «Київської правди» від 22 лютого 1958 р.

Активно використовувалися радянськими пропагандистами «колишні» священники і для роботи серед «широких мас трудящих». «За час, що минув після мого відречення від сану мені багато раз доводилося зустрічатися з робітниками і колгоспниками. Виступаю перед ними з лекціями на антирелігійні теми, веду індивідуальні бесіди з віруючими. І вони з інтересом слухають мої виступи, бо хочуть знати правду про релігію, про віру в бога»⁵², – говорив колишній священник, а на цей час працівник Виноградської швейної фабрики І. Глеба.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Сухан Ю. Остання проповідь / Ю. Сухан // Закарпатська правда. – 1960. – 3 липня. – С. 4.

⁴⁹ Попович Й. Чому я зрікся сану священника / Йосип Попович // Закарпатська правда. – 1962. – 11 квітня. – С. 4.

⁵⁰ Дуран Г. Трагедія моеї юности / Георгій Дуран // Советское Закарпатьє. – 1958. – 8 апреля. – С. 2.

⁵¹ Дарманський П. Чому я порвав з релігією / П. Дарманський // Закарпатська правда. – 1958. – 2 березня. – С. 4.

⁵² Глеба І. Люди йдуть до світла / І. Глеба // Закарпатська правда. – 1963. – 11 січня. – С. 3.

Предметом антирелігійної статті С. Бойка «Божі помічники»⁵³ стали «попівські помічники» – члени церковної двадцятки села Іза та староста реформатської церкви с. Велика Добронь, які нібито розкрадали церковні гроші. Різного роду «порушення» священників зафіксовані у с. Усть Чорна Тячівського району, с. Добросілля Берегівського округу⁵⁴.

Та й листи простих радянських атеїстів залюбки друкувалися обласною комуністичною пресою. Прикладом може служити лист жителя с. Липецька Поляна Василя Переця, в якому він, на зрозумілій для простого читача мові, ділиться своїм атеїстичним досвідом⁵⁵. Віру в бога на віру в комуністів, замінив і колгоспник с. Розтока Міжгірського району Василь Вощепинець – «не молитва і уповання на бога, а дружба з передовою радянською наукою, чесна наполеглива праця, до якої всіх нас кличе Комуністична партія, приведуть нас до ще щасливішого життя»⁵⁶. На старості літ атеїстом став і житель с. Синевир цього ж району В. Бобик. І хоча В. Бобик перестав ходити до церкви із-за конфлікту із місцевими священниками ще всередині 1930-х рр., комуністи добре розрекламували цей випадок⁵⁷.

Окремим блоком у закарпатській пресі можна виділити статті в яких показувалася «реакційна роль» Ватикану⁵⁸, антикомуністичне спрямування релігії⁵⁹, негативна роль сектантства⁶⁰, «правильно» подавалася історія церкви на Закарпатті⁶¹, а також статті атеїстичного характеру, як наприклад, про вплив соціалістичної ідеології на релігійні забобони⁶², порівнян-

⁵³ Бойко С. «Божі помічники» / С. Бойко // Закарпатська правда. – 1962. – 13 лютого. – С. 4.

⁵⁴ Ковач Д. Як вони пристосовуються / Д. Ковач // Молодь Закарпаття. – 1961. – 10 лютого. – С. 3.

⁵⁵ Перець В. Чому я перестав вірити у бога / Василь Перець // Закарпатська правда. – 1958. – 23 березня. – С. 3.

⁵⁶ Вощепинець В. Так я позбувся релігійного дурману / Василь Вощепинець // Закарпатська правда. – 1960. – 2 березня. – С. 3.

⁵⁷ Бобик В. Почему я стал атеистом / В.И. Бобик // Советское Закарпатье. – 1954. – 20 августа. – С. 2.

⁵⁸ Похилевич Д. Ватикан – агент американського імперіалізму / Д. Похилевич // Закарпатська правда. – 1954. – 14 серпня. – С. 4; Поп И. Жалкие потуги Ватикана / И. Поп // Советское Закарпатье. – 1959. – 9 мая. – С. 3; Бойко С. Ім'ям Божим... / Степан Бойко // Закарпатська правда. – 1960. – 28 серпня. – С. 3.

⁵⁹ Кисельов А. Куди кличуть дзвони? / А. Кисельов // Закарпатська правда. – 1964. – 27 травня. – С. 3.

⁶⁰ Религиозное сектантство и его реакционная сущность (Из лекции С.Д. Машина прочитанной в клубе села Антоновка Ужгородского района) // Советское Закарпатье. – 1954. – 24 августа. – С. 3-4; Несух М. Я пориваю з сектою / Микола Несух // Закарпатська правда. – 1962. – 10 січня. – С. 4.

⁶¹ Качій Ю. Релігія – запеклий ворог народу (Католицтво на Закарпатті в XVI-XV II ст.) / Ю. Качій // Молодь Закарпаття. – 1954. – 5 вересня. – С. 3.

⁶² Білоусов В. Класики марксизму-ленінізму про ставлення комуністичної партії до релігії / В. Білоусов // Закарпатська правда. – 1954. – 9 вересня. – С. 2.

ня науки і релігії⁶³ тощо. Зазвичай це були великі за об'ємом статті підготовлені науковцями⁶⁴ чи комуністичними ідеологами⁶⁵, або одним і іншим в одній особі. Приклад останнього – статті кандидата історичних наук, керівника кафедри історії КПРС при обласній дворічній партійній школі М. Березовчука⁶⁶, кандидата філософських наук, керівника кафедри діалектичного та історичного матеріалізму цієї ж школи А. Сапсай⁶⁷ та ін.

Часто лектори-атеїсти виступали на різних підприємствах, колгоспах, ланках та бригадах. Наприклад, виступ агітатора А.Беляєвої перед колгоспниками артїлі ім. Сталіна Ужгородського району був навіть опублікований у пресі⁶⁸.

Одним із методів антирелігійної пропаганди була організація книжкових виставок на антирелігійні теми. Наприклад в селі Плоске Свалявського району в 1954 р. були організовані дві виставки: «Боротьба науки проти релігії», «Релігія – пережиток капіталізму в свідомості людей». Завідувач сільською бібліотекою с. Плоске П.Білей ділився досвідом: «Крім того, ми проводимо бесіди та тематичні вечори на антирелігійні теми, організуємо читачькі конференції по книгах, що викривають облудне обличчя «святих отців». Короткі бесіди на антирелігійні теми проводяться не лише в бібліотеці, а безпосередньо в бригадах, ланках, на тваринницьких фермах. Останнім часом відбулися бесіди: «Походження людини», «Наука і забобони» на інші»⁶⁹.

⁶³ Прокоф'єв В. Наука і релігія / В.Прокоф'єв // Закарпатська правда. – 1954. – 14 вересня. – С. 3-4; Прокоф'єв В. Наука і релігія / В. Прокоф'єв // Советское Закарпатье. – 1954. – 14 септєбря; Дашкевич В. Боротьба науки проти релігії / В. Дашкевич // Закарпатська правда. – 1954. – 23 вересня. – С. 2; Ластовецкий В. Учение И.П. Павлова и религия / В. Ластовецкий // Советское Закарпатье. – 1954. – 26 септєбря. – С. 3; Базикін В. Штучні супутники Землі і релігійні сказання про небо / В. Базикін // Закарпатська правда. – 1958. – 2 квітня. – С. 3.

⁶⁴ Чубуков Я. Сектанство і його реакційна суть / Я. Чубуков // Закарпатська правда. – 1954. – 10 липня. – С. 3-4; Чубуков Я. Про антинародну діяльність уніатської церкви і монастирів у 1917-1921 рр. / Я. Чубуков // Закарпатська правда. – 1958. – 25 червня. – С. 3.

⁶⁵ Турчанінов Я. Про пасхальні свята / Я. Турчанінов // Закарпатська правда. – 1962. – 18 квітня. – С. 4.

⁶⁶ Березовчук М. «Християнський соціалізм» на службі імперіалістичної реакції / М. Березовчук // Закарпатська правда. – 1954. – 6 липня. – С. 3.

⁶⁷ Сапсай А. Роль соціалістичної ідеології в боротьбі з релігійними забобонами / А. Сапсай // Закарпатська правда. – 1954. – 10 септєбря. – С. 2; Сапсай А. Буржуазна ідеалістична філософія – опора релігії / А. Сапсай // Закарпатська правда. – 1954. – 20 жовтєня. – С. 2.

⁶⁸ О вреде религиозных предрассудков и суеверий. Беседа агитатора А.А.Беляевой с колхозниками на молотильном току в сельхозартели имени Сталина, Ужгородского района // Советское Закарпатье. – 1954. – 13 августа. – С. 2.

⁶⁹ Білей П. Пропаганда природничо-атеїстичних знань / П. Білей // Закарпатська правда. – 1954. – 21

Практикувалося також колективне прочитання і обговорення книг і брошур антирелігійного змісту, проведення тематичних вечорів на антирелігійні теми, як наприклад, «Правда науки і казки релігії». В останньому заході активну участь прийняли сільські комсомольці активісти, які виступили з доповідями: Ю.Куштан «Про сонячне і місячне затемнення», І.Білей «Про будову всесвіту», М.Фізер «Про виникнення життя на землі», В. Чубар «Чи є життя на інших планетах»⁷⁰. З віруючими селянами сільські активісти проводили індивідуальні бесіди.

«Ми прийшли до висновку, що боротьба за остаточне подолання релігійних пережитків у свідомості людей – прямий обов'язок вчителів, тому і вирішили дати їм відповідну підготовку, створивши теоретичний семінар по вивченню основ наукового атеїзму»⁷¹, – слова керівника семінару в с. Синевир Міжгірського району В.Л.Качура. До роботи цього річного семінару було залучено 28 вчителів, які прослухали і обговорили доповіді: «Марксистський атеїзм – вища форма атеїзму», «Походження релігії», «Сучасні релігії і їх класова суть», «Науковий і релігійний світогляд», «Ставлення комуністичної партії і Радянської держави до релігії і церкви», «Марксизм-ленінізм про релігію», «Причини існування релігійних пережитків в СРСР».

Не менше уваги приділялося й атеїстичному вихованню учнів. У 1958 р. зав. відділом шкіл і вузів обкому КП України Г. Туряниця рапортувала: «Радянська школа, яка служить інтересам народних мас, нагромадила великий досвід науково-атеїстичного виховання підростаючого покоління... Підвищуючи свою педагогічну майстерність, вивчаючи досвід передових педагогів країни, більшість вчителів області успішно працює над формуванням нових людей, людей соціалістичного типу, з науковим комуністичним світоглядом»⁷².

Як приклад ставився досвід Жденіївської середньої школи, де працював гурток молодих атеїстів під керівництвом вчительки хімії О. Слободян. До гуртка залучили навіть дітей «активних церковників»⁷³. Ось як описа-

вересня. – С. 3.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Животок В. Узагальнено досвід атеїстичної пропаганди / В. Животок // Закарпатська правда. – 1960. – 10 червня. – С. 2.

⁷² Туряниця Г. Більше уваги атеїстичному вихованню молоді / Г. Туряниця // Закарпатська правда. – 1958. – 7 червня. – С. 3.

⁷³ Яценко Б. Атеїстичне виховання учнів / Б. Яценко // Закарпатська правда. – 1963. – 4 січня. – С. 2.

но цей досвід роботи в газеті: «Спочатку діти не наважувалися виступати перед батьками, а потім стали відчувати себе впевненіше, почали навіть вести антирелігійну роботу серед дорослих. Так, член гуртка Полана Михалко зуміла переконати в шкідливості релігії свою матір»⁷⁴.

Але були й інші випадки. Так, напередодні початку навчань у школі, 30 серпня 1959 р., в газеті «Советское Закарпатье» була опублікована стаття А.Макивчука ««Заведение» монахини Добош»⁷⁵. У ній автор у «найкращих» традиціях радянської журналістики описує факт навчання колишньою монахинєю Ужгородського жіночого католицького монастиря Юлією Добош вдома, за адресою вул. Мукачівська № 54, дев'яти дітей азів католицької віри. Це були переважно учні десятої ужгородської угорськомовної школи – третьокласники Аня Сабов та Павло Сатмарі, четвертокласники Йошка Філіп та Аня Сокодаті, шестикласників Юдіту Путу та Пішту Квалькевича, а також Микола Кеслер, учень сьомого класу сьомої школи, Катерина Шарош, учениця п'ятого класу третьої школи та Юліна Дресер із сорок п'ятої школи.

Автор статті ставить перед собою низку запитань. Серед яких головним було «Як же потрапили сюди діти?». «С каждым годом все больше и больше трудящихся, особенно молодежь, перестают верить в бога, в загробную жизнь и всякую прочую чертовщину, отходят от церкви, не верят попам. И это вполне естественно... », – пише автор статті. «Как же могло случиться, что под боком у гороно, горкома комсомола, учителей, почти в центре областного города функционировало «заведение» по изучению догм католической церкви? – не вгамовується автор. – Как могло случиться, что монахиня Юлия Добош, поправ советские законы, начала организованное обучение «закону божьему»?»⁷⁶

Вина за цей випадок покладалася на педагогічний колектив десятої школи, який хоч і розробив широкий план літнього відпочинку дітей: піонерські табори шкільного і профспілкового типу, організація дитячих майданчиків при домоуправліннях, при Палаці піонерів, походи за місто, в ліс, відвідування вчителями дітей вдома – не приділив належної уваги його виконанню.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Макивчук А. «Заведение» монахини Добош / А. Макивчук // Советское Закарпатье. – 1959. – 30 августа. – С. 3.

⁷⁶ Там само.

«Школа, педагогический коллектив своими силами сделают очень мало в атеистическом воспитании детей, если им не помогут производственные коллективы. Только совместное усилие педагогов, партийных, комсомольских и профсоюзных организаций предприятий и учреждений в которых работают верующие родители, принесут нам желательный результат: мы оградим наших детей от влияния церкви»⁷⁷, – резюмує А. Маківчук.

До антирелігійної пропаганди залучалися і педагоги Ужгородського університету. «Релігія придушує прагнення дітей до знання, науки, культури. – писала старший викладач кафедри педагогіки УжДУ Г. Бикова. – Крім того брати на віру релігійні догми переноситься й на навчання. Нерідко у релігійних учнів ми помічали своєрідну інтелектуальну пасивність, намагання лише зазубрювати текст підручника, не осмислюючи його. Цим релігія заважає вихованню культури мислення й свідомому оволодінню знаннями. Таким чином, релігія стримує розумовий розвиток дітей, гасить в них вогник допитливості»⁷⁸.

У грудні 1960 р. співробітниками Державного архіву Закарпатської області було підготовлено пересувну виставку архівних документів «Реакційна роль церкви в історії Закарпаття»⁷⁹. На виставці експонувалося 167 документів розміщених на 6 стендах-розділах. Наведемо лише деякі назви розділів «На службі буржуазного государства», «Душитель национальной культуры», «Вдохновитель военного разбоя» тощо.

Залучалися архівісти і до більш грандіозних проєктів. На початку 1960 років Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво видало збірник документів «Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації»⁸⁰. Вже із самої назви бачимо «неупереджений» підхід до наповнення матеріалами цього збірника. Принагідно зауважимо, що тема тенденційності підбору документів у подібні збірники і їх трактування радянськими істориками заслуговує окремого дослідження. Майже відразу ж у «Закарпатській правді»

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Бикова Г. Що несе дітям релігія? / Г. Бикова // Закарпатська правда. – 1967. – 13 травня. – С. 3.

⁷⁹ Мисюра В. Реакционная роль церкви в истории Закарпатья / В. Мисюра // Закарпатская правда. – 1960. – 23 декабря. – С. 3.

⁸⁰ Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації / Уклад. А.І. Гайдош, В.П. Мисюра. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1961. – 164 с.

з'являється «об'єктивна» рецензія на неї. «Книга «Таємне стає явним» – документ великої викривальної сили, спрямований проти антинародної суті релігії та її служителів. Вона, безсумнівно, допоможе багатьом віруючим побачити правду про «святих людей», розкриє їм очі на облудність ідеології і моралі тих, хто ім'ям «всевишнього» прикриває жахливі злочини проти народних мас. Книга дає також обширний матеріал для пропагандистів і агітаторів у їх благородній роботі по антирелігійному вихованню трудящих»⁸¹, – йдеться в рецензії.

Головні акценти як правильно слід писати рецензії було розставлено ще у 1954 р. у відгуку на другий випуск збірника «Вопросы истории религии и атеизма»⁸², опублікованому в «Закарпатській правді»⁸³ та «Советское Закарпатье»⁸⁴. Рецензент писав: «Матеріали збірника безпосередньо допоможуть нашим пропагандистам-лекторам, викладачам, працівникам культурно-освітніх закладів у проведенні повсякденної, наступальної, бойової антирелігійної пропаганди серед широких мас трудящих»⁸⁵. Таких збірників, спрямованих головним чином на роботу пропагандистів, у СРСР протягом 1950-1964 рр. було випущено 12 номерів. Подібні рецензії було опубліковано на П. Павйолкіна «Религиозные суеверия и их вред»⁸⁶, П. Каширіна «Реакційна суть релігійної ідеології»⁸⁷, Д. Міхневича «Очерки из истории католической реакции (Иезуиты)»⁸⁸, Дулуман Е. «Почему я перестал верить в бога»⁸⁹, «Питання атеїзму»⁹⁰, «Спутник атеїста»⁹¹ та ін.

⁸¹ Надобенко П. Документи викривають / П. Надобенко // Закарпатська правда. – 1961. – 23 вересня. – С. 4.

⁸² Вопросы истории религии и атеизма. Сборник статей. – Вып. 2. – М.: Изд.АН СССР,1954. – 456 с.

⁸³ Пітенко В. Збірник статей і документів про реакційну суть релігії / В. Пітенко // Закарпатська правда. – 1954. – 24 серпня. – С. 3.

⁸⁴ Пітенко В. Збірник статей і документів о реакционной сущности религии // Советское Закарпатье. – 1954. – 16 октября. – С. 3.

⁸⁵ Пітенко В. Збірник статей і документів про реакційну суть релігії / В. Пітенко // Закарпатська правда. – 1954. – 24 серпня. – С. 3

⁸⁶ Тараненко В. Релігія – ідеологічна зброя експлуататорських класів / В. Тараненко // Закарпатська правда. – 1954. – 16 вересня. – С. 3.

⁸⁷ Ледней К. Реакционная сущность религиозной идеологии // Советское Закарпатье. – 1954. – 28 августа. – С. 2.

⁸⁸ Неточас В. Книга, що викриває найлютіших ворогів людства / В. Неточас // Закарпатська правда. – 1954. – 11 вересня. – С. 3.

⁸⁹ Григор'єв О. «Чому я перестав вірити в бога» // О. Григор'єв, І. Савчук // Закарпатська правда. – 1958. – 5 січня. – С. 2.

⁹⁰ Костенко М. Питання атеїзму / М. Костенко // Закарпатська правда. – 1958. – 12 квітня. – С. 2.

⁹¹ Петренко К. «Спутник атеїста» / К. Петренко // Закарпатська правда. – 1960. – 28 січня. – С. 2.

Часто статті антирелігійного характеру поміщалися на перших сторінках обласної преси. Адресувалися вони в першу чергу пропагандистам і агітаторам. «Особливо важлива роль в проведенні науково атеїстичної пропаганди належить широкій сітці науково-освітніх закладів – клубам, будинкам культури, хатам читальням. Популярні лекції і бесіди на природничо-наукові теми безпосередньо в цехах підприємств, а полі, біля молотарки, організація цікавих виставок про походження всесвіту, виникнення життя, вечори з дослідами, які викривають церковні чуда – ось далеко не всі різноманітні форми культурно-освітньої роботи»⁹², – читаємо в одній із них. До речі цей номер газети був майже весь присвячений антирелігійній пропаганді. Вся третя сторінка газети «На допомогу агітатору» об'єднувалася під рубрикою «Проти релігійного обману»⁹³. Тут було опубліковано памфлет Ярослава Галана «Плюю на папу», уривок з роману Степана Тудора «День отця Сойки» із газетною назвою «Під чорною сутанною», оповідання Архипа Тесленка «У схимника», сатиричні вірші Степана Руданського «Крива баба», «Сповідь», «Піп на пущі», «Жадібний дяк».

14 жовтня 1954 р., в день християнського свята Покрова Святої Богородиці, «Закарпатська правда» друкує «критичну» статтю кандидата філософських наук І. Головахи «Класики української літератури в боротьбі проти релігії». «Твори передових українських письменників, спрямовані проти релігії і забобонів, як і вся їх діяльність по викриттю реакційної ролі церкви не втратили своєї актуальності і тепер»⁹⁴, – резюмує автор. Ділиться він і планами сучасних письменників, перед якими стоїть «велике і почесне» завдання виховувати народ в душі комунізму: «В жовтні цього року відбудеться черговий з'їзд письменників України. Серед інших найважливіших питань на з'їзді має бути обговорення питання про необхідність створення найближчим часом яскравих творів, які показали б шкідливість релігії, творів, що допомогли б нашим людям звільнитися від пережитків минулого, виховували б їх свідомими будівниками комуністичного суспільства»⁹⁵. Публікувалася ця стаття і в російськомовній газеті «Совет-

⁹² Ширше розгорнути науково-атеїстичну пропаганду // Закарпатська правда. – 1954. – 11 серпня. – С. 1.

⁹³ Проти релігійного обману // Закарпатська правда. – 1954. – 11 серпня. – С. 3.

⁹⁴ Головаха І. Класики української літератури в боротьбі проти релігії / І. Головаха // Закарпатська правда. – 1954. – 14 жовтня. – С. 2; Головаха І. Класики української літератури в боротьбі проти релігії / І. Головаха // Советское Закарпатье. – 1954. – 12 октября. – С. 2.

⁹⁵ Там само.

ское Закарпатъ»⁹⁶. Окремою статтею опубліковано дослідження кандидата філологічних наук П. Довгалюк «Антирелігійні мотиви в творчості Т.Г. Шевченка»⁹⁷.

Публікували обласні газети і антирелігійні твори закарпатських радянських письменників. Як «картину з минулого» було представлено оповідання І. Чендея «Задушна субота»⁹⁸, фейлетончик Г.Мельника «З божою поміччю...»⁹⁹. Найкращі, на думку комуністів-атеїстів, твори закарпатців на антирелігійну проблематику друкувалися навіть у всесоюзному журналі «Наука и религия»¹⁰⁰.

«Антирелігійна тематика займає одне з провідних місць у творчості вітчизняних майстрів пензля і різця»¹⁰¹, – такі слова комуністичні ідеологи вклали в уста одного із класиків закарпатської школи живопису, члена Спілки художників СРСР, який ось уже півтора десятиліття змушений був писати у стилі «соцреалізму» З. Шолтеса.

Прикладом витонченої роботи комуністичних ідеологів може служити на перший погляд «нейтральна», з точки зору атеїстичної пропаганди, стаття І.Кудієнка «Про походження людини»¹⁰². Вона поміщена в рубриці: «Відповідаємо на питання читачів». Так, колгоспника Ю.Ю. Міцовду з сільгоспартілі ім. Леніна Великоберезнянського району зацікавило питання звідки і як появилася людина на землі. Кандидат медичних наук, завідувач кафедрою Ужгородського державного університету «спростує» створення людини Богом і відповідає, опираючись на вчення Ч.Дарвіна та Ф.Енгельса що «лише наука озброєна всеперемагаючим вченням марксизму-ленінізму зуміла правильно пояснити походження людини на землі»¹⁰³.

25 січня 1963 р. в газеті «Закарпатська правда» було відкрито клуб

⁹⁶ Головаха І. Класики української літератури в боротьбі проти релігії / І. Головаха // Советское Закарпатъ. – 1954. – 12 октябрь. – С. 2.

⁹⁷ Довгалюк П. Антирелігійні мотиви в творчості Т.Г. Шевченка / П. Довгалюк // Закарпатська правда. – 1960. – 9 березня. – С. 3-4.

⁹⁸ Чендей І. Задушна субота / Іван Чендей // Закарпатська правда. – 1954. – 5 вересня. – С. 3.

⁹⁹ Мельник Г. З божою поміччю... / Г. Мельник // Закарпатська правда. – 1960. – 20 вересня. – С. 4.

¹⁰⁰ Шамаро А. Сатана и чаша / А.Шамаро // Наука и религия. – 1962. – март. – №3. – С.38-41; Бойко С. Осинные гнезда / С. Бойко // Наука и религия. – 1962. – октябрь. – №10. – С.32-35.

¹⁰¹ Шолтес З. Викриваючи брехню і мракобісся. Антирелігійні мотиви в творчості вітчизняних художників / Золтан Шолтес // Закарпатська правда. – 1960. – 3 вересня. – С. 4.

¹⁰² Кудієнко І. Про походження людини / І.Кудієнко // Закарпатська правда. – 1954. – 29 вересня. – С. 3.

¹⁰³ Там само.

наукового атеїзму, метою якого було «пропаганда науково-природничих знань, викриття релігійної ідеології і моралі, виховання трудящих в дусі матеріалістичного світогляду». Тут же окреслювався чіткий план дій клубу: «В «клубі» публікуватимуться статті, кореспонденції, нариси рецензії і анотації на нові книги та інші матеріали з питань атеїзму. Ми надамо слово пропагандистам, лекторам, науковим працівникам, а також колишнім віруючим та служителям культу, які порвали з релігією і включилися в активну виробничу і громадську діяльність. Ми розповімо про те, якої шкоди завдає людям віра в надприродні сили, як у нашому житті утверджується нова, комуністична мораль, виховується людина вільна від пережитків минулого»¹⁰⁴.

У першому ж номері «Клубу наукового атеїзму» вказувалось на порушення радянського законодавства про свободу совісті деякими священиками римо-католицької та реформатської церкви, що проявлялося в забороні дивитися шкідливі кінокартини, читати шкідливу літературу, одружуватися без вінчання. Тракувалося це автором статті І. Балог, як порушення прав громадян СРСР: «Так, священикам дозволяється виголошувати проповіді релігійного порядку (тільки релігійного). Але закон забороняє їм спонукати віруючих відмовлятися від виконання своїх громадянських обов'язків, відвертати їх від активної участі в трудовому і громадському житті соціалістичного суспільства, втручатися в справи держави, школи, сім'ї»¹⁰⁵.

Таким чином, другу половину 1950 – першу половину 1960-х років із-за відносної демократизації, гуманізації політичного та громадського життя. дослідники справедливо називають Відлигою. Але це зовсім не стосувалося державно церковних відносин. Держава і надалі бореться із церквою, одним із проявів цієї боротьби, може служити антирелігійна та атеїстична пропаганда розгорнута на сторінках закарпатської преси. Тут публікувалися статті, кореспонденції, нариси, рецензії і анотації на нові книги та інші матеріали з питань атеїзму.

У обласних газетах навіть велися антирелігійні рубрики «Розвіємо релігійний дурман», «Природа, суспільство, релігія» («Закарпатська правда»), «Релігія – опиум для народа» («Советское Закарпатье»). Із 1964 р. в «Закарпатській правді» було започатковано «Клуб наукового атеїзму». Тут

¹⁰⁴ Наш клуб наукового атеїзму // Закарпатська правда. – 1963. – 25 січня. – С.3.

¹⁰⁵ Балог І. Що вони проповідують / І. Балог // Закарпатська правда. – 1963. – 25 січня. – С.3.

публікувалися виступи комуністичних антирелігійних пропагандистів, лекторів, науковців, а також листи колишніх віруючих та служителів культу, які порвали з релігією і тепер, на догоду комуністам-атеїстам, всіляко паплюжили її.

Видами антирелігійної пропаганди були також колективне прочитання і обговорення книг і брошур антирелігійного змісту, проведення тематичних вечорів на антирелігійні теми, організація різного роду антирелігійних виставок, підготовки і публікації збірників документів, атеїстичне виховання в школі.

Слід відзначити, що антирелігійна агітація велася проти всіх існуючих на той час на Закарпатті конфесій, але головним чином проти найбільшої з них православної. Головним своїм завданням у цей час комуністи бачили скору побудову атеїстичного суспільства.

Резюме

У статті йдеться про один із елементів державної політики СРСР щодо церкви, а саме антирелігійну агітацію і пропаганду. Автор відзначає, що термін «Відлига» зовсім не стосувався релігійної політики, навпаки, держава посилює боротьбу з «релігійними пережитками». Одним із проявів цієї боротьби, може служити антирелігійна та атеїстична пропаганда розгорнута на сторінках закарпатської преси. Тут публікувалися статті, кореспонденції, нариси, рецензії на нові книги з питань атеїзму. Також друкувалися виступи комуністичних антирелігійних пропагандистів, лекторів, науковців, листи колишніх віруючих та служителів культу, які порвали з релігією і тепер, на догоду комуністам-атеїстам, всіляко паплюжили її. Іншими видами антирелігійної пропаганди були колективне прочитання і обговорення книг антирелігійного змісту, проведення тематичних вечорів на антирелігійні теми, організація антирелігійних виставок, підготовка і публікації збірників документів, атеїстичне виховання в школі. Антирелігійна агітація велася проти всіх існуючих на той час на Закарпатті конфесій, але головним чином проти найбільшої з них православної. Головним своїм завданням у цей час комуністи бачили скору побудову атеїстичного суспільства.

Ключові слова: Церква, релігійна політика, агітація, пропаганда, радянська влада, Закарпатська область, СРСР, комуністична партія.

Резюме

В статье речь идет об одном из элементов государственной политики СССР в отношении к церкви, а именно антирелигиозной агитации и пропаганде. Автор отмечает, что термин «Оттепель» вовсе не касался религиозной политики государства, скорее наоборот, государство усиливает борьбу с «религиозными пережитками». Одним из проявлений этой борьбы, может служить антирелигиозная и атеистическая пропаганда, развернутая на страницах закарпатской прессы. Здесь публиковались статьи, корреспонденции, очерки, рецензии на новые книги по вопросам атеизма. Также печатались выступления коммунистических антирелигиозных пропагандистов, лекторов, ученых, письма бывших верующих и служителей культов, которые порвали с религией и теперь, в угоду коммунистам-атеистам, всячески поносили ее. Другими видами антирелигиозной пропаганды было коллективное прочтение и обсуждение книг антирелигиозного содержания, проведения тематических вечеров на антирелигиозные темы, организация антирелигиозных выставок, подготовка и публикация сборников документов, атеистическое воспитание в школе. Антирелигиозная агитация велась против всех, существующих на той час в Закарпатье конфессий, но главным образом против наибольшей из них, православной. Главным своим заданием коммунисты видели быстрое строительство атеистического общества.

Ключевые слова: Церковь, религиозная политика, агитация, пропаганда, советизация, власть, Закарпатская область, СССР, коммунисты.

Summary

The article deals with one of the elements of the state policy of the USSR in relation to the church, namely the anti-religious propaganda and agitation. The author notes that the term «Thaw» did not apply to the religious policy of the state, on the contrary, the state steps up fight against «religious survivals.» One manifestation of this struggle, can serve as anti-religious and atheistic propaganda, launched in the pages of the Carpathian press. There were published articles, letters, essays, reviews of new books on atheism. Also there were published speeches of communist anti-religious propagandists, lecturers, researchers, writing former believers and clergy, who broke with religion and now, in favor of the communists-atheists, strongly denounced it. Other

types of anti-religious propaganda were collective reading and discussion of anti-religious content books, thematic evenings on the anti-religious theme, organizing of anti-religious exhibitions, preparation and publication of collections of documents, atheistic education in school. The anti-religious campaign was waged against all existing at that time in the Carpathians confessions, but mainly against the biggest of them, Orthodox. Communists saw their main task in rapid construction of an atheistic society.

Keywords: church, religious politics, agitation, propaganda, Sovietization, power, Transcarpathian region, the Soviet Union, the Communists.